

DA CASA DE LABRANZA Ó PAZO: A PEQUENA FIDALGUÍA RURAL DA GALICIA INTERIOR NO ANTIGO REXIME¹

Antonio Presedo Garazo
Universidade de Santiago de Compostela

A diminuta nobreza da Galicia do Antigo Réxime empeza a ser coñecida no ámbito da investigación histórica modernista como necesario punto de chegada, en certos aspectos, para o estudo das complexas -á vez que lóxicas- relacións sociais características das comunidades agrarias tradicionais. Desde a análise estrutural reflectida nas traballosas monografías comarcais elaboradas pola área de Historia Moderna da Facultade compostelá de Xeografía e Historia², estas comunidades foron obxecto dun detallado proceso de busca ó pretenderse coñecer qué claves as caracterizaron, pasando polo estudo da familia, a propiedade e xestión das terras comunais, as distintas administracións locais, os elementos vertebradores da relixiosidade, a cultura popular ...

Mais, se hai que destacar a un grupo social imprescindible para o entendemento das microrrelacións sociais xeradas neste marco definido pola investigación modernista, é sen lugar a dúbidas a fidalguía rural, privilexiada polo considerable interese que se lle ten dado nestes últimos anos³, partindo certamente da idea tan lonxana, co-

¹ Este artigo da fe das principais conclusións económicas acadadas na nosa tese de licenciatura titulada «Comportamentos económicos e sociais da pequena fidalguía na Galicia interior, séculos XVI-XVII», realizada baixo a dirección de D. Pegerto Saavedra Fernández, e defendida en outubro de 1995 na Facultade de Xeografía e Historia de Santiago de Compostela. Para simplificalo entendemento das abreviaturas -referentes ós arquivos- que aparecen nas notas a pé de páxina, cómpre ter en conta a seguinte guía: Arquivo da Casa da Fraga (ACF), Arquivo da Casa do Rego do Pazo (ACRP), Arquivo da Casa de Vilarxoán (ACV), Instituto Pai Sarmiento (IPS).

² Dubert, I.: «El espacio y los comportamientos sociales en la Galicia rural de la época moderna», in *Concepcións espaciais e estratexias territoriais na Historia de Galicia*, Santiago, 1993, pp.139-163.

³ Principalmente a través das teses dirixidas por D. Ramón Villares e D. Pegerto Saavedra, das que merecen ser destacadas a de P. Leiros de la Peña: «La Casa de Fontefiz (contribución al estudio de la hi-

mo aínda válida, de R. Otero Pedrayo, que identifica ós fidalgos galegos como señores dos casaróns afidalgados, visibles aínda hoxe en día espallados pola xeografía galega⁴.

O presente traballo vén a aportar novos datos a este campo do coñecemento histórico poñendo sobre o tapete o estudo da documentación pertencente ós arquivos de tres pazos do interior galego: a Casa do Rego do Pazo⁵ -Boimorto-, a Casa da Fraga⁶ -Friol-, e a Casa de Vilarxoán⁷ -O Incio-, dándolle prioridade á focaxe temática das estratexias económicas en que sustenta dito grupo a súa primacía social no Antigo Réxime.

1. O ACCESO ÓS MEDIOS DE PRODUCCIÓN

Para poder usufructuar un patrimonio máis ou menos considerable, os pequenos fidalgos -ou aquela parte da poboación que espera acadalo estado de fidalguía-, poñen en funcionamento unha serie de estratexias para consolidar ó longo de certas xeracións no seo familiar, un dominio destacable en comparación cos veciños dos lugares escollidos para tal. Fundamentalmente, á marxe das particulares estratexias familiares que a este nivel funcionan como pactos ou alianzas, podemos destacar dúas alternativas con que contan estes individuos para amasaren e construíren os seus heteroxéneos dominios.

dalguía gallega)», Santiago, 1986, inédita; M.A. Ferreiro Novo: «Contribución al estudio de la nobleza en Galicia: los bienes de la condesa de Santiago en la provincia de Lugo, ss. XVIII-XX», Santiago, 1986, inédita; L. Domínguez Castro: «Transformacións agrarias na comarca do Ribeiro nos séculos XIX e XX», reproducida en parte no seu libro *Viñas, viños e xentes do Ribeiro*, Vigo, 1992; V.M. Míguez: «Aproximación ao estudo da fidalguía galega a traveso do Marquesado de San Martiño de Hombreiro (1500-1800)», A Coruña, 1993, inédita.

⁴ Otero Pedrayo, R.: *Síntesis histórica do século XVIII en Galicia*, Vigo, 1969, p.23.

⁵ A Casa do Rego do Pazo contén información referida á propia casa mentada, pertencente á familia Prado, oriundos orixinalmente de Friol, así como da Casa de Vilanova de Dorneda -tamén sita no concello de Boimorto-, primeiro fito xeográfico onde situamos ós Prado nestas latitudes; e a Casa de Andabao dos Vereas y Aguiar, emparentados cos donos da Casa do Rego do Pazo, e posuidores de destacadas notarías a procuradorías.

⁶ A Casa da Fraga contén información relativa á Casa Nova de Golán -en Melide-, pertencente á familia dos Varela, así mesmo emparentados cos Vereas y Aguiar, así como cos Pardo, cun total de sete vínculos agregados á casa. A fins do s. XVIII, a familia que posúe o dominio de Golán emparenta cos Fraga de Friol, que viñan de funda-lo seu vínculo en 1717, xuntando o acontecer das dúas casas a partir de 1805.

⁷ A Casa de Vilarxoán pertencelle á familia dos Armesto desde mediados do S. XVI, aínda que a vinculación se fai en 1648. Ademais da información referida a esta familia, tamén conta coa descripción concisa do morgado monfortino da Casa de Vilanova de Moreda, pertencente ós Valcárcel. E finalmente, documentación da Administración do Caurel do Marquesado de Vianca -co soar orixinario en Bóveda-, desde o acceso á propiedade da terra no derradeiro cuarto do XVI pola familia Quiroga-Armesto, ata a súa inclusión a fins do XVII no marquesado posuído polos Oca Prada e Suárez de Deza. Este destacado conxunto documental está hoxe en día no mentado arquivo debido ás compras feitas na década de 1870 por D. Juan Quiroga Riamol.

1.1. Os fidalgos intermediarios

A alternativa clásica, xa definida pola historiografía modernista galega desde os primeiros anos 1970⁸, consiste en ver ós fidalgos accedendo ó usufructo da terra e outros bens -rendas, inmobles, manufacturas protoindustriais, quiñóns de muíños ...-, como detentadores do dominio útil dunha serie de medios de produción aglutinados, maiormente, en torno ás abadías bieitas e cistercienses⁹. Á súa vez, estes bens -terras na maior parte dos casos- son cedidos a membros constituíntes das comunidades agrarias, que pasan a traballalas en réxime de subaforamento¹⁰, converténdose nos responsables da produción da que parte a renda subforal a pagar ó fidalgo -nalgúns casos tamén labregos acomodados-, quen deberá ingresar finalmente o canon rendístico correspondente nas tullas monacais.

No Incio, os petrucios da casa dos Armesto de Vilarxoán deben recompensar ós monxes de Samos polo usufructo do dominio útil das terras que compoñen o couto de Vilarxoán. Os datos á nosa disposición non nos permiten averiguar-la cantidade exacta que deben pagar anualmente, pero si temos constancia de certas estimacións. Na segunda metade do s.XVIII aumentan as preocupacións dos señores dos pazos cara ó coñecemento e delimitación das posesións dos seus señoríos. Ante a posibilidade da perda de terras ou rendas en pleitos con labregos, fan urxentemente inventario de determinadas posesións ameazadas nos seus dominios¹¹. Nelas, vemos especificada a calidade das terras que conforman a explotación agredida, así como a renda correspondente que se lle debe pagar á abadía. Vexámo-los datos do lugar de Dominigo Yanes, na gresúesía de S. Lourenzo de Vilarxoán¹²:

⁸ É A. Eiras Roel quen define en 1972 a «fidalguía intermediaria» sustentada na ganancia rendística derivada do réxime subforal. Vid. Eiras Roel, A.: «Régimen subforal e hidalguía intermediaria», introducción ó libro de M^o.C. Quintáns: *El dominio de San Martín Pinario ante la desamortización*, Santiago, 1972, pp.10-12. Un ano despois, J. García-Lomberdo emprega en 1973 a terminoloxía de «señores medianeros» para referirse ó mesmo sector social, comparando a estes detentadores do útil cos terratenentes irlandeses do s.XIX. Vid. García-Lomberdo, J.: *La agricultura y el estancamiento de Galicia en la España del Antiguo Régimen*, Madrid, 1973, pp.107-108.

⁹ Para unha simplificación da problemática do estudo dos dominios sobre a propiedade da terra no Antigo Réxime, é esencial o traballo de R. Villares: *La propiedad de la tierra en Galicia, 1500-1936*, Madrid, 1982, p.9 e ss.

¹⁰ Unha definición concisa desta tipoloxía de contrato agrario podémola ver no traballo clásico de A. Eiras Roel: «Tipología documental de los protocolos gallegos», in A. Eiras e colaboradores: *La historia de Galicia en sus fuentes de protocolos*, Santiago, 1981, pp.101-106. Vid. tamén Pérez García, J.M.: «El régimen subforal en la Galicia occidental entre 1740 y 1850. Muestreos comarcales.», *Obradorio de Historia Moderna*, nº4, 1995, pp.71-93.

¹¹ Estes prorateos están destacados noutros traballos sobre a fidalguía galega, e basicamente veñen a coincidir con impagos de labregos e problemas á hora de delimitar-la extensión superficial das unidades de explotación agrarias. Vid. Leiros de la Peña: *op. cit.*, p.40 e ss.

¹² ACV, caixa V, carp. 327.

- Labradío: 3,07 Has. e 121,5 cels.
- Monte: 0,78 Has. e 6 cels.
- Cortiñas: 0,08 Has.

A cambio desta explotación, os Armesto páganlle ó abade de Samos 1,15 Hls. de centeo anuais, que son a sexta parte dos 7,5 Hls. cobrados polos Armesto na mentada freguesía en 1760 -o ano en que temos rexistrado a maior cantidade de centeo ingresado nas súas paneiras-.

Na Terra de Lemos, onde fica o soar dos Valcárcel da Casa de Vilanova de Moreda, assistimos en 1748 a unha situación similar¹³. Para poder usufructualo útil da granxa¹⁴, os Valcárcel deben pagar 7,25 Hls. de viño anuais á Orde de San Xoán¹⁵. De termos en conta os rendementos calculados por P. Saavedra para as fincas a viñado nesta área¹⁶, a granxa produce en cifras brutas 107,9 Hls. de viño anuais. Do cal se deduce o pagamento do 6,71% da produción bruta por parte do fidalgo á entidade señorial eclesiástica.

En Boimorto, o abade do mosteiro compostelán de S. Martiño Pinario, afóralle a D. Juan García¹⁷ en 1570 o lugar e casal de Boimil -composto de 2,72 Has. de labradío e 1,29 Has. de monte- por tempo de tres voces, xunto coa *cuarta parte enteramente de las heredades labradías y montesías pertencientes a la cuarta parte sin cura del beneficio de San Miguel de Boimill*¹⁸; a cambio do pago de 0,71 Hls. de centeo anuais de renda.

1.2. As compras de terras e rendas

Á marxe do seu papel intermediario, os fidalgos do interior galego tamén constrúen os seus dominios a partir dunha serie de procesos de compras perfectamente delimitados e deseñados polos patrucios, aproveitándose en moitos casos da dificultosa situación que viven as humildes economías domésticas da masa campesiña, caracterizadas na súa esencia por un ritmo de vida no que prima a subsistencia¹⁹. En función

¹³ ACV, caixa I, carp. 52.

¹⁴ O conxunto superficial das terras que compoñen a explotación ascende a 13,27 Has., sendo o eixo da mesma a superficie ocupada polo viñado, supoñendo o 90,95% do total.

¹⁵ Pódese ver unha relación das explotacións que tiña a mentada orde militar en Galicia en Aldea, Q. et al.: *Diccionario de Historia eclesiástica*, Madrid, 1973, pp.1.817-1.820. Vid. tamén Domínguez Ortiz, A.: *Las clases privilegiadas de la España del Antiguo Régimen*, Madrid, 1973, p.61.

¹⁶ Un rendemento de 8,94 Hls./Ha. Vid. Saavedra, P.: «La economía vitícola en la Galicia del Antiguo Régimen», *Agricultura y sociedad*, nº62, 1992, p.123.

¹⁷ Fundador en 1598 do vínculo da Casa de Vilanova de Dormeá.

¹⁸ IPS, Donación de D. Benjamín Prado Díaz, p.f. 7.

¹⁹ Para J.M. Pérez García, as compra-ventas son o expoñente máis claro do mecanismo de endebedamento e empeño dos labregos, provocando o directo beneficio dos campesiños acomodados, que se

dos distintos intereses concretos, e da oferta de bens postos no mercado, os campesiños acomodados e pequenos fidalgos deciden facerse cunha considerable parte de terras alodiais, das que se converten en propietarios directos²⁰.

No Caurel, fixémo-lo seguimento do proceso investidor protagonizado polo bacharel Gerónimo Gil de Quiroga entre 1582 e 1597²¹. Nos seus intereses intúese unha planificación premeditada tendente a centraliza-las súas compras sobre determinados patrimonios escollidos de antemán, co obxecto de acceder ós bens posuídos por un ancestro da familia vendedora, e divididos por mor de partillas. Da análise do movemento dos seus investimentos, así como da proporción de capital empregado anualmente nas distintas calidades compradas, confirmamos tres rasgos esenciais²²:

- non existe unha correspondencia entre o movemento do número anual de compras e a cantidade total de reás investidos;

---

convirten así nos principais especuladores a curto prazo no Salnés do s. XVIII. Pérez García, J.M.: *Un modelo de sociedade rural de Antigo Réxime en la Galicia costera: la península del Salnés (Jurisdicción de La Lanzada)*, Santiago, 1979, pp.367-369. Esta fragilidade por parte da meirande parte do campesiñado tamén está constatada en Viana do Bolo, onde para os campesiños medios «calquera pequeno investimento, calquera desembolso, un mal ano, a morte dun membro da familia, poden deixar a estes homes e mulleres en precaria posición». Vid. Quiroga, G.: *Evolución dunha estrutura agraria na Galicia interior: a Terra de Viana do Bolo, 1600-1820*, anexo 15 do *Boletín Auriense*, Ourense, 1988, p.81.

²⁰ No concello asturiano de Caravia, o estamento nobiliar protagoniza o 61,12% das operacións de compra-venda. Vid. Rodríguez de la Huerta, J.M. e Gómez Alvarez, U.: *Concejo de Caravia. Economía y sociedad (1700-1750)*, Oviedo, 1992, pp.74-80. No Piamonte italiano G. Levi ten demostrado como as relacións sociais e de parentesco inflúen no mercado alterando o precio dos bens transactados. Vid. *La herencia inmaterial*, Madrid, 1990, pp.83-118. A relación existente entre as operacións de compra-venda e as crises conxunturais da economía campesiña, así como a posta a punto da acaparamento de bens por parte de determinados grupos sociais, pódese ver en Saavedra, P.: «Un aspecto de las crisis de subsistencia en la Galicia del Antigo Réxime: las ventas de tierra», in A. Eiras et al.: *La historia social de Galicia ...*, op. cit., pp.161-180, e Villán, O.: «Crisis agrarias y transferencias de la propiedad: el gran invierno de 1710 reflejado en las ventas de tierra», in A. Eiras et al.: *Ibid.*, pp.181-204. Para a incidencia destas crises de subsistencia na consolidación dos dominios fidalgos, vid. Leiros de la Peña: «La Casa de Fontefiz ...», op. cit., pp.33-34.

²¹ Os bens por el comprados, así como as ampliacións feitas na primeira metade do s.XVII polas seguintes xeracións da familia, son o soporte fundamental da futura Administración do Caurel integrada no Marquesado de Vianca. Coincidindo con esta mesma cronoloxía, J.E. Gelabert destaca o proceso de endebedamento da masa campesiña da Terra de Santiago a fins do s.XVI, coincidindo coas apreciacións de R. Villares para a comarca de Chantada. Gelabert, J.E.: *Santiago y la Tierra de Santiago de 1500 a 1640*, Sada, 1982, pp.143-152. Villares, R.: *La propiedad de la tierra ...*, op. cit., pp.88-91. Vid. tamén Barreiro Mallón, B.: «El dominio de la familia Porras y la evolución de las rentas agrarias en la Tierra de Santiago», in *Obradoiro de Historia Moderna. Homenaje al prof. Antonio Eiras Roel*, Santiago, 1990, p.29 e ss.

²² Vid. grafs. 1 e 2, e a táboa 1.

- non coinciden os bens mellor cotizados -as rendas- con aqueloutros que son obxecto de maior número de transaccións económicas -terras e casas-;
- e a non existencia dun ritmo fixo se desglosámo-los distintos bens comprados.

O 32,2% da cantidade investida empréganse na compra de 27 herencias e lexítimas; o 21,6% en 5,11 Has. de labradío, e o 1,3% en 12,5 celamíns e un cuartal de prado; o 4,2% en 3 celeiros, 2 muíños e 1,5 casas; un 0,15 simbólico en diversas árbores; e o 40,2% en rendas²³.

Nas Terras do Tamarela, D. Juan García de Prado Ribadeneira, patrucio da Casa de Vilanova de Dormeá, diseña a súa actuación investidora na freguesía de S. Miguel de Boimil. En pouco máis de tres décadas inviste 6.275 Rs., concentrándose a meirande parte do capital transactado na década de 1671-1679²⁴. Nun período curto de tempo desembolsa unha cantidade de relevo nunha zona concreta, a expensas de dous vendedores -Andrés López e Juan Fidalgo- que protagonizan a meirande parte das vendas realizadas. Andrés López xa recibira un censo do fidalgo de Dormeá en 1673²⁵; e Juan Fidalgo vive ó borde mesmo da ruína desde a morte da súa muller²⁶.

Os 6.275 Rs. investidos permítenlle acceder á posesión directa de 8,54 Has. - 59,71% de monte, 34,42% de labradío e 5,85% a prado-, un quiñón no muíño de Tamarela e 2,33 Hls. de centeo de renda²⁷.

En Melide, as compras protagonizadas por D. Juan Francisco Valeriano Varela volven a repeti-las pautas que temos definidas. Actúa nun período de tempo curto: 1733-1747²⁸, nun lugar concreto: a freguesía de S. Xoán de Golán, desembolsando 4.048 Rs. en 23 operacións de compra-venda.

²³ 16,29 Hls. de centeo, 0,67 Hls. de trigo, 2 galiñas, un porco e unha tega de castañas.

²⁴ Vid. graf. 3.

²⁵ ACRP, caixa II, doc. 1673, xuño, 5.

²⁶ Son elocuentes os argumentos que lle obrigan a vende-lo que lle queda dos seus bens raíces en 1682: «Juan Fidalgo, vecino de la feligresia de S. Miguel de Boimill. Por la vía que mas aya lugar paresco ante vuestra merced y digo que al tienpo que Dios fue servido llevar desta presente vida a Maria Sanchez de Voado Tavoada, mi muger primera, theniamos cantidad de deudas y enpeños de rentas atrasadas y otras con las esterilidades de años faltosos de frutos que llegavan a mas de dos mill reales, y por su muerte me cargue de mas sin poder pagar las referidas con los gastos de sus funerales que le yce conforme a su calidad, que todos los pocos bienes que teniamos muebles y alaxes no llegaron para dichos funerales, criar y climentar seis yxos que quedavan de poca edad y por criar, de manera que me fui cargando de rentas y pensiones, y los acredores y personas a quien los estoi deviendo me an dado en executar procurando molestar mi persona ...». ACRP, caixa II, doc. 1682, xaneiro, 29.

²⁷ Vid. táboa 2.

²⁸ Aínda que hai dúas operacións feitas a posteriori nas que inviste 1.140 Rs.: 300 en 1755, e 840 en 1778. Vid. graf. 4 e táboa 3.

2. O MOMENTO DA VINCULACIÓN

Unha vez acadada a base material sobre a que han de sustenta-lo seu dominio, as familias que aspiran ó ennobrecemento dan un paso cualitativo que lles asegure ante a lei o seu novo estatus²⁹, diferenciándose na base material do resto da comunidade de veciños³⁰. Un proceso que ten como fin claramente definido a posta a punto dunha serie de estratexias resultantes no seo do grupo familiar para acada-lo ideal social do ennobrecemento ansiado polas elites na Idade Moderna³¹, para así vivir de rendas³².

A fundación do vínculo supón un paso irreversible a nivel social, de tal xeito que os fidalgos do interior galego van ocupar un lugar destacado dabondo como para pasaren desapercibidos. Estas fundacións fanse normalmente a partir da concesión dunha mellora de tercio e quinto do remanente, nada estraño se pensamos que a investigación histórica referida á historia da familia, demostrou para a Galicia interior como é precisamente aquí onde prima esta estratexia de sucesión no patrimonio familiar³³. A lei determina o marco legal que permite e regula que unha familia concreta poida converterse en fidalga, ou non. En cambio, vemos como constantemente os fidalgos do interior axeitán a teoría xurídica ó caso concreto improvisando saídas particulares ós seus intereses.

Vexámolo por exemplo coa primoxenitura, especificada na lexislación cun regulamento no que «primero ha de ser considerada la línea, segundo el grado, tercero el

²⁹ Clavero, B.: *Mayorazgo. Propiedad feudal en Castilla (1369-1836)*, Madrid, 1974, p.211 e ss.

³⁰ Míguez, V.M.: «Algunas consideraciones al respecto de la hidalguía gallega a través de la Casa de San Fiz de Asma y agregadas (1500-1800)», *Obradoiro de Historia Moderna*, nº3, 1994, pp.195-196.

³¹ Este salto cualitativo destácase para o caso galego noutros traballos en relación co pago de mellores e máis cuantiosos dotes. Vid. Leiros de la Peña: *op. cit.*, p.35; e Míguez, V.M.: «Algunas consideraciones al respecto de la hidalguía gallega ...», *art. cit.*, p.196. No caso valenciano. P. Catalá sinala como no s.XVIII as alianzas matrimoniais, sustentadas en parte nos pagos de dotes, teñen como fin a consolidación patrimonial. Vid. «El coste económico de la política matrimonial da la nobleza valenciana en la época moderna», *Estudis de Historia Moderna*, nº19, 1991, pp.131-150. Para o caso catalán resulta moi ilustrativo o seguimento que fai J.M. Torres i Ribé da familia Padró, nun principio relacionada con intereses propios da burguesía, que a fins do s.XVII emparentan coa nobreza local de Igualada para ascender no ordeamento interno da sociedade, subindo o pago que a mentada familia fai dos dotes en favor das súas mulleres casamenteiras. Vid. *Evolución social i econòmica d'una família de l'Antic Règim. Els Padró d'Igualada (1642-1862)*, Barcelona, 1976, pp.29-33. Para aprecia-lo grao de importancia que adquire o pago de dotes na construción dos grandes estados nobiliarios casteláns, pode verse o tratamento específico da Casa de Osuna en Atienza, I.: *Aristocracia, poder y riqueza en la España moderna. La Casa de Osuna, ss.XV-XIX*, Madrid, 1987, pp.282-285.

³² Goubert, P.: *El Antiguo Régimen. La sociedad*, Madrid, 1984 (4ª ed.), pp.145 e ss.

³³ Saavedra, P.: «Casa y comunidad en la Galicia interior», in J.C. Bermejo (coord.): *Parentesco, familia y matrimonio en la Historia de Galicia*, Santiago, 1989, pp.95-143; e Fernández Cortizo, C.: «Estrategias familiares y pequeña explotación campesina en la Galicia del s.XVIII», in P. Saavedra e R. Villares (eds.): *Señores y campesinos en la Península ibérica, siglos XVIII-XX*, Barcelona, 1991, t.2, pp.310-345.

sexo y cuarto la edad³⁴». É dicir, o individuo ideal escollido para a fundación dun vínculo é o fillo varón nacido directamente do petrucio vinculeiro en lexítimo matrimonio. En cambio, no Incio, o escribán Diego Sánchez Taboada elixe á súa sobriña Francisca de Valcárcel en 1648 para face-lo vínculo da Casa de Vilarxoán³⁵. En Boimorto -na freguesía de S. Martiño de Andabao- vemos repetirse o mesmo. Outro escribán, D. Andrés de Verea y Aguiar, xunto coa súa muller D^a. Ana Varela Costoia, benefician cunha mellora vincular de tercio e quinto do remanente no seu testamento conxunto de 1702 á súa filla D^a. Josefa, para que case co escribán D. Andrés Sánchez Barallobre³⁶. Este último beneficia á súa única filla -D^a. M^a. Jacinta- en 1731 tamén con outra mellora vincular para uni-la familia dos Verea cos Prado da Casa do Rego do Pazo³⁷.

3. ANÁLISE DOS PATRIMONIOS

Neste apartado observamos de novo un certo eclecticismo intuído ó revisármolas estratexias seguidas polos pequenos fidalgos á hora de consolidalos seus modestos dominios. Dous datos salientables confirman a súa presenza real no agro galego: o seu posto destacado como posuidores de abundantes terras centradas en freguesías concretas como consecuencia dun proceso particular de achegamento á súa propiedade; e a súa participación no cobro de interesantes rendas, influíndo directamente nas economías daqueles labregos que anualmente deben pagarlle o canon rendístico.

3.1. As Terras

A terra é o principal ben estruturador dos distintos patrimonios fidalgos cando é posuída directamente despois de acceder á súa posesión logo de procesos investidores, ou cando se usufructúa o útil de terras eclesiásticas e se dá o caso de que os propios fidalgos administren directamente o terrazgo.

A Administración do Caurel do Marquesado de Viance confirma a súa vocación labradía. En 1716, o mordomo da administración fai un apeo para sondalas propiedades con que conta o marquesado na freguesía de S. Pedro de Noceda³⁸. Tódolos bens que compoñen a administración son predios, destacando as terras adicadas a labor, xa que das 15,14 Has. que conforman a explotación, 12,17 adícanse a esta calidade.

En Monforte de Lemos, os Valcárcel da Casa de Vilanova de Moreda posúen un dominio fundiario eminentemente vitícola, tal como confirman as 12,07 Has. a viñedo respecto das 13,27 totais³⁹.

³⁴ Clavero, B.: *op. cit.*, p.212.

³⁵ ACV, caixa I, carp. 13.

³⁶ IPS, Donación de D. Benjamín Prado Díaz, p.f. 12, ff.123-137.

³⁷ IPS, Donación ..., p.f. 12, ff.118-123.

³⁸ ACV, caixa III, carp. 124.

³⁹ Vid. táboa 4.

Tanto na Casa do Rego do Pazo, como na Casa da Fraga, vemos repetirse resultados similares⁴⁰: 1º As terras máis abundantes no conxunto dos patrimonios fundiarios son as que están a monte, supoñendo en Boimorto o 80,43% das Has. totais, e o 53,24% en Friol. 2º Aquelas nas que a taxa total é máis elevada son as labradías, cun valor de 85.482 Rs. en Boimorto, mentres que o monte e o prado xuntan ámbolos dous 87.191 Rs.; valorándose en Friol en 4.385 Rs. fronte ós 3.694 Rs. que supoñen as outras dúas calidades. E 3º as terras máis valoradas a nivel de Rs. por Ha. son en Boimorto as que están a prado, cunha ratio de 2.540 Rs./Ha.; mentres que en Friol as labradías cunha media de 337,3 Rs./finca.

3.2. As rendas

As series de rendas con que contamos confirman un destacado carácter mixto, primando fundamentalmente o centeo.

No Incio, os señores de Vilarxoán cobran as súas rendas directamente⁴¹. Segundo o seguimento pormenorizado dos ingresos nas súas paneiras entre 1752 e 1766⁴², estamos diante dunha clara manifestación da heteroxeneidade no que toca á tipoloxía dos produtos conformantes das rendas, respostando a unha composición mixta na que os cereais teñen un peso específico de relevo -centeo principalmente⁴³- fronte ós outros produtos: galiñas, manteiga, viño ... Os ingresos en centeo descenden a mediados da década de 1760 coincidindo cun momento concreto de impagos posiblemente debidos á crise de subsistencia rexistrada nese momento⁴⁴; non obstante, o feito de que en 1817 os índices das entradas nas tullas case que estean 2,5 puntos por debaixo da media calculada para o s.XVIII⁴⁵ -25 Hls. anuais de centeo-, estános a indicar a normalización do cobro de rendas, que subsiste incluso respetando o mesmo nivel de ingresos unha vez sobrevén a crise do Antigo Réxime.

⁴⁰ Vid. táboas 5 e 6.

⁴¹ Vid. graf. 5 e táboa 7.

⁴² ACV, Memorial cobrador das rendas de Vilarxoán de 1753-1766, caixa I, carp. I-A.

⁴³ O feito de que sexa o centeo o cereal máis cobrado non nos estraña, pois R. Villares destaca para Chantada como o 93% das terras seguen o ritmo de colleita de cereal de inverno e posterior descanso de quince meses, sendo o centeo o gran máis destacado. Vid. *La propiedad de la tierra ...*, *op. cit.*, pp.25-30. Coincidindo con el, P. Saavedra acadou os mesmos resultados na análise do priorato de Castro de Rei de Lemos. Saavedra, P.: «Coyuntura agraria e ingresos señoriales en la Galicia interior y en las Mariñas de Betanzos», in *Obradoiro ...*, *op. cit.*, pp.297-323. Así mesmo, vemos repetirse estes mesmos resultados tanto en Viana do Bolo como na Terra de Castroverde. Vid. Quiroga, G.: *op. cit.*, p.43, e Sobrado Correa, H.: «Algunas consideraciones en torno a la peculiaridad de los caracteres estructurales de la Galicia interior en el Antiguo Régimen», *Obradoiro de Historia Moderna*, nº2, 1993, pp.196-197.

⁴⁴ Esta caída da produción agrícola está constatada para as comarcas centrais e orientais da provincia de Lugo en torno a 1763, tal como se aprecia en Fernández González, A.I.: «Los mayores productores de Galicia en la segunda mitad del siglo XVIII», *Revista de Historia económica*, nº2, 1994, p.376.

⁴⁵ ACV, Memorial cobrador de 1817, caixa V, carp. 300.

No Caurel, os datos son semellantes. Entre 1720 e 1828 apréciase un aumento evidente no total de centeo cobrado en forma de renda⁴⁶: de 71,82 Hls. se pasa a 82,82 Hls.; e de feito, de termos en conta a evolución dos prezos, experimentábase un significativo aumento entre as dúas datas dun 23%. Outro elemento que chama a atención é que os marqueses de Viance ven aumentá-los seus ingresos en cartos, xa que pasan de 359,76 Rs. cobrados en 1720 a 1.279,5 Rs. en 1828.

3.3. A gandería

Os fidalgos da Galicia interior caracterízanse ademais pola súa participación noutros sectores da economía agraria destacando como promotores e investidores. No sector pecuario, os fidalgos enquisados amosan posuír extensas e destacadas cabanas gandeiras⁴⁷: en 1599, Diego López -sogro do petrucio vinculeiro da Casa de Vilarxoán- posúe 131 pezas de vacún, 155 ovicápridos, 24 de porcino, 17 de curral, e 3 de equino⁴⁸; en 1628, Constanza de Seoane -muller do primeiro dos Vereas de Andabao- conta con 45 pezas de vacún, 83 ovicápridos, 21 de porcino, 17 de equino, e 13 colmeas de abellas⁴⁹; en 1726, os patrucios da Casa da Fraga tamén posúen un denso patrimonio gandeiro: 74 pezas de vacún, 90 ovicápridos, 2 de equino, e 27 colmeas de abellas⁵⁰.

Moitas destas pezas son cedidas en parceria, un sistema de cesión dinámico no que os señores dos pazos participan a medias cos parceiros nas ganancias obtidas nestes contratos. O seguimento pormenorizado das operacións protagonizadas polos Fraga entre 1779 e 1839, reflectido na táboa 9, deixa ver basicamente un sistema dinámico no que a clave reside no gando vacún, e máis polo miúdo nas xuvencas incorporadas ó proceso reproductor. A integración destas pezas xoves á función reproductora orixina que a cifra inicial de 30 reses compradas ó longo do período, ascenda a 61 no rexistro de vendas de vacún. Así, de cada camada de crías nacidas, multiplícanse polo número de nacementos de femias habidas, as posibilidades de aumentá-lo monto de reses postas a medias. Os excedentes destínanse ó mercado, producindo unha ganancia a repartir a medias. De non ser polo gasto esaxerado que supón a compra dos 14 equinos e 14 bois da serie, o nivel de ingresos derivado desta empresa daría positivo.

⁴⁶ ACV, Memorial cobrador de 1720, caixa II, carp. 105, e Memorial cobrador de 1828, caixa I, sen numerar. Vid. táboa 8.

⁴⁷ Coincidindo co modelo definido por J.M. Pérez García para a gandería do s.XVII, no que un 10% dos individuos por el enquisados -denominados campesiños ricos, ós que adxectiva de «importante burguesía rural»- posúen a maior parte das reses. Vid. Pérez García, J.M.: «Niveles y transformación de la ganadería en Galicia en el siglo XVII», *Cuadernos de Estudios Gallegos*, t.33, 1982, pp.87-177.

⁴⁸ ACV, caixa VII, sen numerar.

⁴⁹ ACRP, caixa I, doc. 1628, xullo, 10.

⁵⁰ ACF, papeis soltos.

3.4. A protoindustria rural

Se o sistema de cesión do gando en parceria pretende ser por veces un negocio seguro á marxe da agricultura, os pequenos fidalgos do interior galego tamén descubren na protoindustria rural un sector ideal para complementa-las súas particulares economías, no que non dubidan en tomar parte. Así, vemos ós señores da Casa da Fraga participando nalgún momento na produción manufactureira de tecidos textís, tal como se deduce da partilla dos bens fincables de Gregorio da Fraga feita en 1726⁵¹.

Máis segura é aínda se cabe a súa xestión de manufacturas siderúrxicas, posuíndo ferrerías na Galicia oriental, ou ben levándoas como foreiros ou arrendatarios⁵². Neste sentido temos que destacar ós marqueses de Viance, posuidores da Ferrería de Lousadela -no Caurel-, cunha produción anual cara a 1780 de 67,73 Tm. de ferro⁵³; así como a Ferrería de Lor, que produce 71,3 Tms. ó ano⁵⁴. En Bóveda, os señores de Maside usufructúan a Ferrería de Penacoba, producindo 39,21 Tms. de ferro ó ano en 1780⁵⁵.

⁵¹ ACF, papeis soltos.

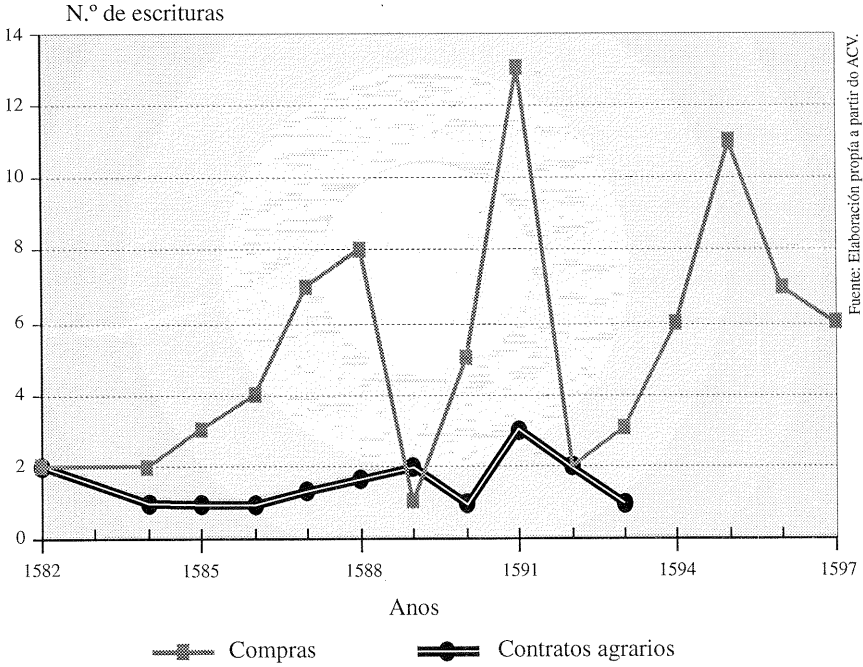
⁵² A participación da fidalguía na xestión destas ferrerías foi destacada por R. Villares no seu estudo da Casa de Lusío, xestora dun mazo cunha produción anual de 20 Tms. a mediados do XVIII. Vid. *La propiedad de la tierra ...*, op. cit., nota 118, p.57. Coincidindo con el, V.M. Míguez destaca a importancia que adquire a siderurxia no seu estudo da Casa de Quintá, definida como «un dominio basado en la produción industrial de herrerías de la Serra do Caurel». Míguez, V.M.: «Algunas consideraciones al respecto de la hidalguía gallega ...», art. cit., pp.204-205 e a táboa 5, p.210. Vid. ademais González Pérez, C.: *A produción tradicional do ferro en Galicia. As grandes ferrerías da provincia de Lugo*, Lugo, 1994, pp.99-109.

⁵³ Este dato calculado por Cornide Saavedra procede de González Pérez, C.: op. cit., p.123. No inventario post-mortem do X marqués de Viance, D. Juan Francisco Suárez de Deza, feito en 1778 -ACV, caixa III, carp. 122-, a ferrería ten almaceados 10.840 sacos de carbón valorados en 7.018 Rs. e 2 mrs., para a fundición de 34,45 Tms. de vea de ferro valoradas en 174.000 Rs., ademais de 7,76 Tms. de ferro elaborado ou en proceso de elaboración.

⁵⁴ González Pérez, C.: op. cit.

⁵⁵ AHUS, Protocolos Notariais, nº 10.704. Partilla dos bens de D. Ramón Arias Quiroga, ff.55-194. Vid. González Pérez, C.: op. cit., pp.142-145.

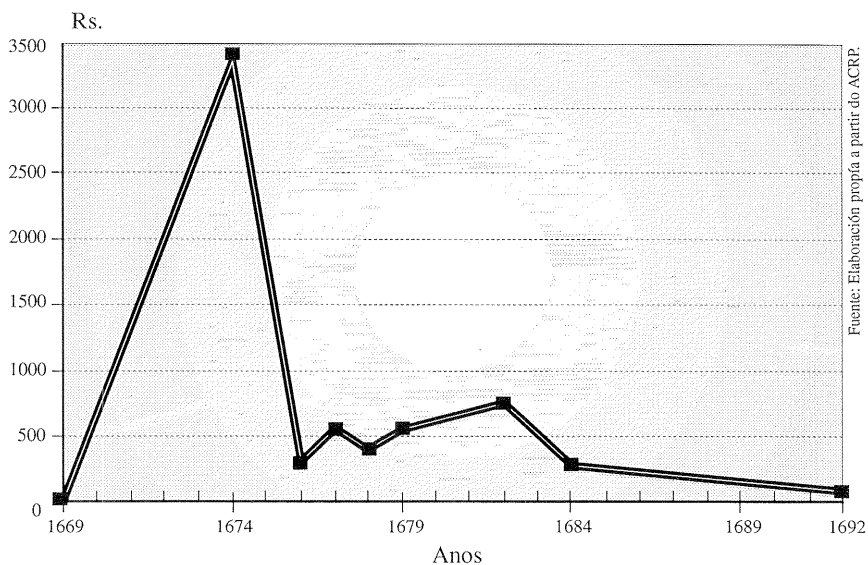
Gráfico 1
Evolución do número de compras e contratos agrarios feitos por Gerónimo Gil

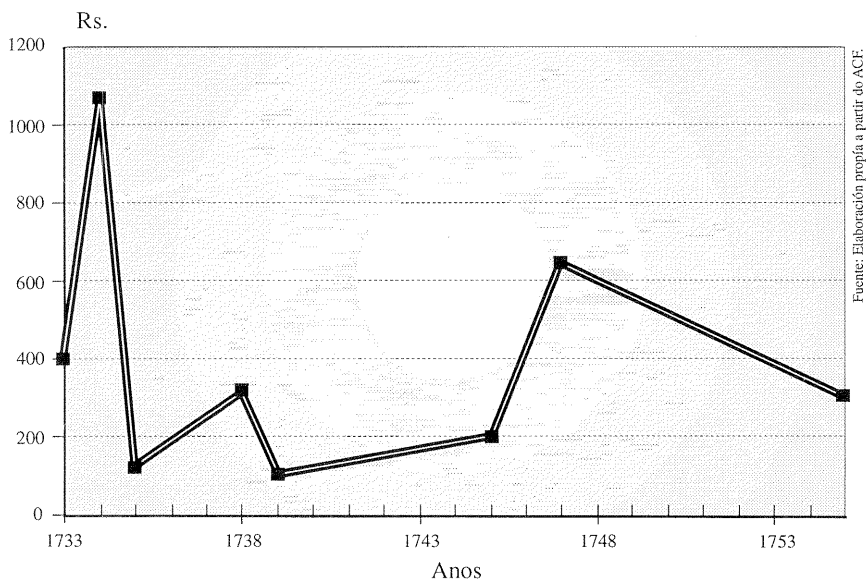
Gráfico 2
Investimentos anuais feitos por Gerónimo Gil de Quiroga en réas, 1582-1597

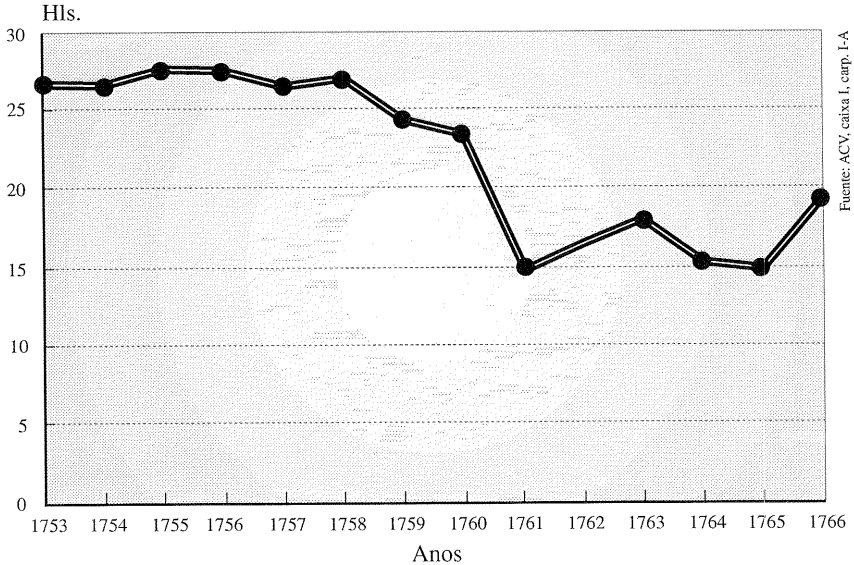
Gráfico 3
Investimentos feitos por D. Juan García de Prado en réas, 1656-1692

Gráfico 4
Investimentos en réas feitos polo petrucio da Casa Nova de Golán, s. XVIII

Gráfico 5
Renta íntegra de centeo cobrada pola casa de Vilarxoán en 1753-1766 (Hls.)

TABOA 1

Especificación do capital investido por Gerónimo de Quiroga Gil
entre 1582 e 1597 expresado en réas

	HERENCIAS	LABRADIO	PRADO	CASAS	ARBORES	RENDAS	OUTROS
1582				66			
1583							
1584	924,0					550,0	
1585	50,0	23,5					
1586	53,0	22,0		66			
1587	137,0	125,0			12	2.035,0	
1588	292,5	86,5					76
1589		53,0					
1590	121,0	238,0				220,0	
1591	182,0	115,5		102		170,5	
1592	66,0	22,0					
1593		88,0	21,5	5			
1594		304,0	86,0			75,5	
1595	286,0	325,5				60,5	
1596	302,0	88,0				14,0	
1597	88,0	131,0		88			
Total	2.501,5	1.682,5	107,5	327	12	3.125,5	76

Fonte: elaboración propia a partir do ACV.

TABOA 2
Especificación dos bens comprados por D. Juan García de Prado
na freguesía de S. Miguel de Boimil, 1656-1692

	Labradío (Has.)	Prado (id)	Monte (id)	Cent.renda (Hls.)	Outros
1656				0,64	
1669				0,40	
1674	1,50	0,25	1,66		
1676			0,62		
1677	0,75				
1678			0,62		
1679		0,25			
1682	0,69		2,20		
1684				1,29	
1692					1 quiñón
Totais	2,24	0,50	5,10	2,33	1 quiñón

Fonte: elaboración propia a partir do ACRP.

TABOA 3
Reás investidos por D. Juan Francisco Valeriano Varela

	Labradío	Monte	Rendas	Casas
1733		396		
1734	376	686		
1735		120		
1738	200	110		
1739		55	44	
1745			200	
1747		118	528	
1755				300
1778	840			
Totais	1.416	1.485	772	300

Fonte: ACF: *Libro Becerro*.

TABOA 4
Composición da granxa de Vilanova de San Salvador de Moreda, 1748

	superf.(Has.)	%
Labradío	0,14	1,05
Prado	0,13	0,97
Horta	0,34	2,41
Soutos	0,59	4,46
Viñedo	12,07	90,95
Total	13,27	100,00

Fonte: ACV, caixa I, carp.52.

TABOA 5
Bens raíces vinculados pertencentes á Casa do Rego do Pazo a fins do s.XVIII

Edificios			Terras					
cas.	muiños.	Rs.	labradío		prado		monte	
			Has.	Rs.	Has.	Rs.	Has.	Rs.
5,50	0,75	12.384	15,57	41.860	7,74	22.302	89,03	15.792
2,00		2.850	3,63	6.341	1,10	3.039	11,85	2.883
2,25		3.688	1,73	9.259	1,19	2.762	3,81	3.256
0,50		350	1,12	4.292	0,08	355	8,55	2.821
2,62		1.756	5,85	10.270	3,53	6.951	57,37	10.265
			0,58	1.842	0,95	2.590	4,10	1.360
			5,93	11.618	1,46	4.387	32,77	8.428
12,87	0,75	20.708	34,41	85.482	16,06	42.386	207,48	44.805

Fonte: IPS, Donación de D. Benjamín Prado Díaz, p.f. 12.

TABOA 6
Bens que conforman o vínculo da Casa da Fraga en 1726

terras	nºfincas	Has.	%	Rs.	Rs./nº fincas
labradío	13	4,77	40,18	4.385	337,30
prado	11	0,78	6,57	2.246	204,18
monte	8	6,32	53,24	1.448	181,00

Fonte: ACF, *Papeis soltos*.

TABOA 7
Renda íntegra percibida polos señores de Vilarxoán entre 1753 e 1766

	Centeo (Hls)	Trigo (Hls.)	Manteiga (cuarils.)	Galiñas	Cartos (Rs.)	Castañas (ferrds.)	Viño (Hls.)	Cabritos
1753	26,54	1,48	1	2	88	8,5		
1754	26,54	1,48	1	2	88	8,5		
1755	27,54	0,33	1	2	121	4,0	0,60	1
1756	27,54	0,33	1	2	121	4,0	0,60	1
1757	26,38	0,90	1	2	121	8,5	0,26	1
1758	26,96	0,99	1	2		8,5	0,03	1
1759	24,31	0,57	1	2	44	6,5	0,61	1
1760	23,48		1,5	2				1
1761	14,8	1,66	1 copela					1
1762	16,37	0,57		4				1
1763	17,92	1,15	1	2				
1764	15,34	0,57		2		6		1
1765	14,8	1,55				6		1
1766	19,3	0,57			37			

Fonte: Memorial cobrador das rendas de Vilarxoán de 1753-1766, ACV, caixa I, carp. 1-A.

TABOA 8
Renda íntegra que recibe o marqués de Viance en 1828 no Partido do Caurel

Renda expresada en centeo			
LUGAR	RENDEIROS (nº)	CENTEO (HL)	MEDIA (renda/rendeiros)
Noceda	16	21,22	1,32
O Seixo	5	4,82	0,96
Vilela	13	16,79	1,29
Meiraos	1	3,73	3,73
Teixeira	7	10,49	1,49
Seceda	2	0,66	0,33
Eiriz	3	3,03	1,01
Touzón	1	3,11	3,11
Froián	4	7,15	1,78
Vilar	1	2,48	2,48
Lamas	2	7,46	3,73
Leillazos	1	1,86	1,86
Total	56	82,82	1,47
Renda expresada en trigo			
LUGAR	RENDEIROS (nº)	CENTEO (HL)	MEDIA (renda/rendeiros)
Noceda	5	1,55	0,31
Vilela	1	0,31	0,31
Froián	2	0,46	0,23
Total	8	2,33	0,29
Renda expresada en cartos			
LUGAR	RENDEIROS (nº)	CENTEO (HL)	MEDIA (renda/rendeiros)
Noceda	10	341,0	34,10
Teixeira	4	113,0	28,25
Parada	4	68,0	17,00
Paderne	2	18,0	9,00
Seceda	3	29,0	9,60
Lóuzara	1	60,0	60,00
Vilamor	5	75,0	15,00
A Pendella	2	49,0	24,50
Eiriz	2	120,0	60,00
Touzón	1	44,0	44,00
Ferreiros	1	39,0	39,00
Folgozo	4	323,5	80,87
Total	39	1.279,5	32,80

Fonte: Memorial cobrador de 1828, ACV, caixa I, sen numerar.

TABOA 9
Operacións económicas referidas ó gando feitas polos Fraga entre 1779 e 1839

	A	B	C	D	E	F	G	A'	B'	C'	D'	E'	F'	HI	J	K	L	LL	M
1779					2		201					2							
1780	7				2		1.424			3		5		3			3		651
1781					1	35	517			1		1	63		1		1	4	205
1782			4	2			619			5		2			1			3	142
1783	1		1	2	3		1.326	1		1	2	3				2	5		645
1784			1	2	1		729			1	2	1			2	2	8		1.215
1785			2		2					1		1					1		50
1786															1				143
1787			1				66			1		1			1		3		241
1788																	5	2	197
1789															3		1		428
1790															1		3		411
1791																	1		88
1792																			
1793															1		1		187
1794																			
1795															2				66
1796										1		1			2		3		360
1797																			
1798																			
1799	1						1.425												
1800																			
1817		2	1				550			2		1							
1819		1	2				360												
1820				22			352												
1821	3						765	3				1							
1833		10					2.249			1	7				3	2	2		780
1834																	2		120
1835										3		1					3		185
1836			1				246			1		1	1						260
1838	2						620	2	1	4		1							

Lenda:

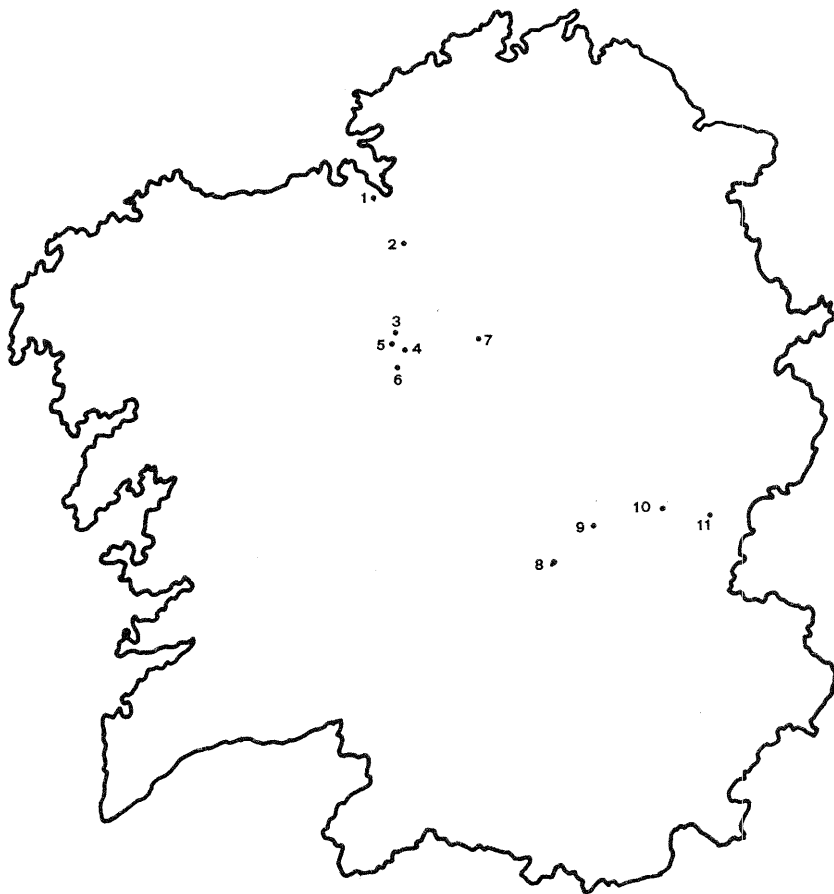
* Compras de gando: A: equino adultos. B: equino crías. C: vacas. D: bois. E: crías de vacún.

F: ovicápridos. G: valor en Rs.

* Gando posto en aparcería: A'= A; B'= B; C'= C; D'= D; E'= E; F'= F.

* Vendas de gando: H = A; I = B; J = C; K = D; L = E; LL = F; M = G.

Fonte, ACF, Libro de Caja de D. Francisco de Fraga.

Mapa 1. Localización xeográfica dos vínculos e casas.

1. Vínculo fundado por Fernán López de Taibo.
2. Vínculo fundado por Bernardo Pardo de Andrade.
3. Casa dos Vereas e Aguiar de Andabao.
4. Casa de Vilanova de Dorneá.
5. Casa do Rego do Pazo de Boimorto.
6. Casa Nova de Golán.
7. Casa da Fraga.
8. Casa de Vilanova de Moreda.
9. Pazo dos marqueses de Vianca en Bóveda.
10. Casa de Vilarxoán.
11. Dominio dos Quiroga-Armesto no Caurel.